

За провокативността на „Иванко“

Николета Пътова

Възрожденската историческа драма има две основни функции за своите съвременници — апологетична и поучителна. Сценичното „припомняне“ на средновековната българска история е част от общия подем на историографията през Възраждането. Знаците, внушаващи миналото величие и слава, са охотно и удоволствено изявени в драматургичните текстове. Относително проблемно става показването на „недостойните“ моменти и исторически личности. Все пак, за да има драматизъм, колизия, пълноценен конфликт, възрожденската драма трябва да попълни галерията на негодниците и злодеите. Въпреки че сме склонни да мислим драматургията от тази епоха в опростената схема на черно-бялата характеристика, оказва се, че както „бялото“ е със сенки, светлини и полутонове, така и „черното“ не е само неразколебаващо тъмно. Условие за това какви чувства на отрицание буди героят, е неговата национална принадлежност. Тя се явява и маркер за назоваването му като **предател** или **враг**. Ако е от българската общност, той е сгрешил, подведен, изкушен, т. е. *само предател*. Но предател на царя си, на неговата битка или изобщо политика. Никога обаче не става съзнателно предател на народа си: или мисли себе си като по-добър вариант за България, или, ако причинява явно зло на българите, го прави от позицията на безогледно манипулиран, така че предизвиква повече съжалението на възприемателя, отколкото неговия гняв и омраза. Силно негативните чувства остават за етнически „чуждия“, който за читателя/зрител е откровено заявеният и нескрит **враг** във възрожденската драматургия. Другостта в историческите драми се разчита като различие от изисквания морал (при предателя) и като етническа различност, съчетана с присъща неморалност (при врага). Врагът е иманентно лош, неговата характеристика е изцяло еднопланова, той е лишен от всички добродетели, а като следствие от това се поставя под съмнение и самата му човешка същност. Той е демонично краен в злото, непоколебим в своята душевна извратеност и от там произтича и силата му. Предателят е слабият човек, нищожна или унищожена личност, която става играчка на чужди интереси и на собствени си амбиции, без обаче да има потенциите да ги осъществи. Предателят е човек на гръмкото и силно слово, на великото желание, но на недостатъчния дух и воля. Затова той не е силен дори в своята мерзост и остава на границата между голямото дело („голямото“ и „великото“ тук не са използвани в смисъла на тяхната положителност, а на тяхната мащабност и заряд) и осъщественото коварство. Предателят не може да

бъде дефиниран нито като добродетелен, доблестен и благороден, нито като съвършения злодей.

Образите на предатели могат да бъдат подредени в градацията на тяхното предателство (Мортагон — брата на Крум от „Възцаряването на Крума Страшний“¹, Иванко от „Иванко, убиецът на Асеня I“² и Митра — брат на Иванко от „Невянка и Светослав“³). Според драматизма на тяхното колебание те често будят и симпатии. Но колкото повече героите, които тук наричаме предатели, се отдалечават от българското като емоционално съпричастие и като физическо присъствие⁴, те се доближават до характеристиките на враговете и съчувствието към тях изчезва. Мортагон, Иванко и Митра могат да бъдат разгледани като един образ, представен в различните етапи на своята деградация.

* * *

Мортагон е първият и най-плах опит да бъде даден израз на недоволството на обидения и незачетен с власт победител и предводител в битките. Той е недоволен, че винаги остава в сянката на своя брат, смятайки, че победите срещу „черноверците франки“ и срещу аварите са изключително негова заслуга, а брат му — царят, по силата на обстоятелствата печели лаврите на бойната слава. Чувството, че е онеправдан и пренебрегнат е в основата на неговата злоба и неудовлетвореност. Оказва се обаче, че в рамките на драмата героят е изцяло човек на думите, а не на делата. Неговите бойни подвизи остават предходни на драматическото действие. А словото му е синоним на слабост и малодушие. Има смелостта само да изговори своето огорчение, но действа чрез посредник. Не посмее да стори сам опита за убийство. Всъщност той по своята обиденост и самочувствие е незавършения Иванко.

Друмевият герой — предател има цялата останала почит и слава с изключение на царската. А тя е предстояща, ще добие и нея. Но той е самоувереният млад, нетърпелив за най-големи почести, не от корист, а от убеденост, че ги заслужава. Защото народът му има право на по-добрия владетел: „Всеки трябва да желае доброто на отечеството си, на народа си. Защо да не се отстрани един, когато друг може с повече достойнство и с по-голяма полза да заеме мястото му“ (с. 426) — това е Иванковата убеденост за себе си. Ако не беше сторил престъплението, можеше да се окаже прав. Преди убийството той извършва друго престъпление, което

¹ **Войников, Д.** Възцаряването на Крума Страшний. — В: Добри Войников. Съчинения в два тома. Т. 2. С., 1983.

² **Друмев, В.** Иванко, убиецът на Асеня I. — В: Васил Друмев. Съчинения. Т. 1. С., 1967.

³ „Невянка и Светослав. Драма в пет действия от Константина Величкова.“ Цариград, 1874.

⁴ Кулминацията на този тип герои — Митра, не живее в България и идва като предводител на чужда войска срещу българската.

не може да му бъде простено — несъзнателното предателство на българското. Отношението към героя смекчава и раздвоява фактът, че предателството все пак е несъзнателно. Той макар и с агресия, осъществява своята детска мечта: „Дору бях още малък, аз обичах да си кича главата с венци и корони от книга. Когато първи път взех шлема в ръка и препасах меч на пояс, аз се видях злочестен, дето нямаше на главата ми такава корона, каквато носеше татко ти“ (с. 472) — разказва Иванко на Мария своите детски видения, неразсеяни до късно. Въпреки съдбовната им натрапчивост, те напомнят неосъдителната момичешка мечта да пораснеш като принцеса ...

Иванко се поддава на коварните ласкателства и интриги на чужденеца Исак и дъщеря му Тодорка. Заразата на предателството идва отвън, то не е българска същност. По своята природа героят не е зъл, а слаб духом и затова не може да устои на човешките си страсти и амбиции. Той е в постоянно колебание до извършване на убийството. Без упорството на чужденците, Иванко едва ли би станал цареубиец поради слабостта си: „...но колко е Иванко злочестен, колко страшно се мъчи той в душата си — това никой, никой не знае...“ (с. 421) — споделя със себе си и с публиката героят. Той е пренебрегнал, но не е изгубил границите на моралното. Осъществил желанието си да стане самодържец в царството, Иванко е със съзнание за своята мерзост и поради това не намира покой: „душата ми е твърде смутена и безпокойна.“ (с. 514) И все пак, кризата, която изживява не е заради самото престъпление, а за това, че , постигнал веднъж амбицията си, не може да удържи на отговорностите и да се справи според своята предишна убеденост с управлението на царството. Храбрият войн се оказва недостоеен и слаб владетел. Тръгнал да осъществява делото си със закана срещу „неприятелите на българското царство“, Иванко ненадейно сам се оказва на страната на враговете — без тяхната сила той се оказва безсилен.

Героят и не-героят у Иванко съществуват заедно в безплодна и себеразрушителна борба и в резултат взаимно се унищожават. Въпреки злините, които е причинил на България и на близките и обичащи го хора, все пак се дочува плахо изреченият опит той да бъде запомнен извън предателството. Думите на бъдещия цар Петър, брат на Асен: „и нека бъде благословен Иванко, ако България вижда от него мир и спокойствие“ (с. 496), звучат вече като сквернословие. Техният безусловен отговор („Той е проклет и от хората, и от бога“) дава отец Иван. За Иванко няма прошка в безупречното му минало, нито в сегашното му отчаяние и разкаяние. Неговата присъда вече е отсъдена и възмездие то е в края на драмата. Възстановяването на реда в България е логично продължение на изчерпаното от смисъл и лишено от благословия царуване на убиеца на Асеня. Името му става нарицателно за предателство. А подобен сюжет, в който се вписва и неговия брат Митра, срещаме в „Невянка и Светослав“.

В драмата на К. Величков Иванко е споменат само като цареубиец и предател. Близката до собственото му време история вече е забравила неговата храброст, войнски победи и отдадената му народна любов. Драма-

тургичният му брат е продължение на обобщения образ на **предателя**, развит в посока на отгласване от българското и отправен в пределите на чуждостта. Митра в своята противобългарска амбицираност е по-близък до характеристиките на **врага**. В „Невянка и Светослав“ според оценката на историята в тези характеристики е вписан и Иванко. Сянката на Асен, появила се в кошмарния сън на Митра, му припомня:

...сичките престъпления, които сте извършили, ти и брат ти; припомни си Асеня когото убихте, за да завладеете престола му и сичките тия, които погубихте, за да не ви пречат в злобните ви и адски предприятия. (с. 85)

Сянката на Петър допълва проклятията към братята предатели:

През царуването ми, Иванко и ти не ме оставихте да извърша ни едно добро дело с непрестанните си нападения. Вий утровихте сичките тия които ме окружаваха и станяхте причина да извърша най-големи неправди. Сичките тия неправди да паднат на главата ти. Припомни си утре царя Петра когото уби убиец, подкупен от вас. Престъпленията които си сторил до сега да се обърнат утре на жадни пиявици и да изсмучат кръвта ти, умът ти, силите ти! Побъркай се, полудей, бъди победен кръвопиецо! (с. 87)

В монолога си по-нататък героят сам потвърждава, че проклятията, отправени към него са напълно заслужени. Той формулира предателството си на глас, говорейки за себе си като за „велик пълководец, който не би се страхувал и от три неприятелски войски“. „Неприятелска войска“ за Митра е българската. Така той сам заявява превръщането си във **враг** на българите. Индиректно отказва да бъде българин. Освен предател на народа и родината си, той става и предател на самия себе си. Следва ужасеният му въпрос: „Ако им са се явили (на неговите войници печенежи) тия сенки и им са казали кой ги води, какъв съм аз? ...Тогава!...“ (с. 92) От отговора на въпроса: Какъв съм аз? се плаши и самият герой. В случая не става дума за националното му определяне, което той ясно отказва да припознае като българско. Въпросът тук се отнася до неговата човешка ценност. А отговорът се намира в скалата от морални означители между добър/справедлив и лош/вероломен; между безстрашен герой и недостоеен предател.

Ако образът на Митра бъде разгледан като градация на Иванковия, самата възрожденска драматургия дава оценка на предателството на Иванко. И ако Друмевият герой бъде коментиран не чрез трагизма и раздвоението си, а чрез своето продължение, ще се окаже безсмислено питането „Положителен или отрицателен герой е Иванко?“⁵.

Въпреки тази привидна яснота обаче няма възрожденска драматургична творба, която да е коментирана повече от „Иванко“. Критиката в различни периоди и от различни гледни точки се опитва да намери точен отговор на въпросите, поставени от пиесата на Друмев.

⁵ Въпросът е заглавие на **Кр. Генов** в Език и литература, г. IV, бр. 4, 1949, с. 304.

Веднага след излизането от печат през 1872 година драмата на Васил Друмев „Иванку, убиецът на Асеня I“ предизвиква полемика на страниците на възрожденската периодика. Произведението провокира първият литературно-критически спор през Възраждането, в който авторите участват не само с обичайните констатации, но привеждат в защита на твърденията си и аргументите на анализа.

П. Р. Славейков в кн. 5 от февруари 1873 г. на редактираното от него списание „Читалище“ оценява драмата на Друмев като „една капитална пиеса за бъдещият наш народен театър“⁶. Сравнява „Иванко“ с историческите драми на Войников и заявява, че делото на Друмев е „едничкото художествено произведение в българската книжнина...“. Макар и много лаконично, Славейков споделя някои свои бележки, които ограничава само върху развързката на драмата. Намира я „малко слаба, и особено след трагическата смърт на Асеня, която остава като заглушена, и подир която паданието на Иванка испада някак вяло...“ Всъщност, без да влиза в подробности за сюжета и структурата на „Иванко“, авторът на статията улавя един от основните моменти, които смущават при възприемането на драмата — не е достатъчен акцентът върху наказанието, възмездяващо цареубийството. Патосът на възрожденското време изисква черно-бяла характеристика на персонажите и недвусмислено оценяване на ситуацияте, в които те попадат. От една страна, в хода на цялата драма личи двойственото отношение на Друмев към Иванко. От друга — развързката представлява отворен финал по отношение на главния герой. Царската династия получава своята реабилитация със скорошното възкачване на Петър на престола, но бягството на Иванко, въпреки че е съобразено с историческата истина, оставя незапълнен зрителския/читателски хоризонт на очакване. Физическото оцеляване на героя в рамките на драмата е неадекватно от гледна точка на фолклорно-приказния модел на възтържествуване на доброто над злото. В този смисъл Славейков само загатва за някаква неудовлетвореност от развързката без да навлиза в детайлни обяснения по този въпрос.

Следващият, който високо оценява „Иванко“ е Любен Каравелов в статията „Български драми“, публикувана в „Независимост“, където казва, че „драмата на г. Друмева може да се нарече първо дело, т. е. първо явление в българската литература.“⁷ Въпреки похвалата към автора на „Иванко“, с която фактически елиминира стореното до този момент от Войников, Каравелов е смутен от противоречията, изграждащи образа на главния герой. Критикът риторично пита: „Кажете ни — може ли да плаче един юнак, който се е решил да отнима чужд престол, да убива царят и да

⁶ Цитатите са от Българска възрожденска критика. Съст. Г. Марков. С., 1981., с. 309.

⁷ Пак там, с. 317—319.

бъде господар на цял един народ?“ Въпросът му съдържа цяла поредица от въпроси: Иванко изобщо юнак ли е в смисъла на положителните внушения, които понятието съдържа?; Възможно ли е един истински юнак публично да изпада в пози на явен негероизъм (плаче) и на крайна колебливост?; Ако е юнак, може ли той да бъде цареубиец на достоен и обичан цар, т. е. да бъде несправедлив и престъпник?; И накрая, след всички негативи, които образът му натрупва, може ли да бъде български цар?

Двете бегли забележки и на Каравелов, и на Славейков критикуват несъответствието между престъпното деяние и фактическото наказание, което така и не се случва на главния герой в рамките на драматургичното действие.

Следващото публично изразено мнение за произведението на Друмев е на неговия съперник на полето на историческата драма.⁸ Засегнат от единодушно високата оценка за „Иванко“ и от пренебрежителното отношение на критиката към собствените му исторически драми, Войников написва и публикува първия по същество театроведски анализ на драма в българската периодика. Статията му „Иванку, убиецът на Асеня I“⁹ излиза в списание „Читалище“ като отговор на Славейковия отзив за „Иванко“.

Първата част от своята публикация Войников започва като писмо-упрек към редактора, който по силата на обществената си позиция се явява водач на участниците в книжовния процес. И като водач няма моралното право да ги упътва в невярна посока. Войников смята за непрофесионално акцентът в отзива на главния редактор да бъде единствено в похвалите и въпреки собственото му признание, че има бележки към развързката на драмата, да се отказва от задълбочен коментар върху недостатъците. Войников пита редактора на „Читалище“ време ли не му е достигнало или е бил ръководен от „особна лична учтивост“ при съставянето на отзива. Смята че произведение, което предстои да остане в бъдещето, както твърди Славейков, трябва да премине „през ръцете на няколко критици“ и се заема да изложи своите бележки и да оспори високата оценка за драмата.

Войников не е съгласен Друмевата драма да бъде наречена „художествено“ произведение, тъй като е написана „както завърнало“ и „против правилата на драматическото изкуство“. В нея не са спазени единството на време, пространство и действие. Другата му генерална критика е, че характеристиките не само не са предадени с „поразителна вярност“, както твърди Славейков, но „някои от тях нямат даже определението си“. Войниковата критика е насочена към изграждане характеристиките на почти

⁸ За диалога Друмев — Войников, започнал още преди да бъде написана Друмевата драма Вж. Д. Леков, Диалогът Друмев — Войников. — В: Васил Друмев. Юбилеен сборник. Шумен, 1992, с. 59—65.

⁹ Войников, Д. П. Иванку, убиецът на Асеня I. — Читалище, кн. 7 и кн. 8, 1873. Цитатите са от Българска възрожденска критика. с. 325—342.

всички действащи лица в драмата, но особено недоумение у него предизвиква решението на Друмев да представи главния герой в неговата разколебаност и непостоянство. Изкуството, според Войников, трябва да създава поетически характери, а не точно копие на историческия субект: „Драмата не е история, а поезия.“ Постоянните противоречия у главния герой го правят безхарактерен и неясен. Въпреки че авторът на статията изпада в крайност, търсейки единствено недостатъците в „Иванко“, твърде вярно долавя онези моменти от сюжета или от развитието на образите, които са затруднявали възприемането и разбирането на произведението.

Колебливостта и нерешителността на Иванко провокират у Войников въпрос, който поставя и съвременната ни критика — Кой е главният герой в драмата? Опонентът на Друмев дава две алтернативни предложения за главен герой, върху които разсъждават и по-късните изследователи на „Иванко“ — Исак или отец Иван. Според автора на статията те са реалните двигатели на драматургичното действие и в този смисъл изпълняват функцията на главния герой.

По-нататък Войников изразява възмущението си, че болярите са представени като оръдия на чужда воля. Ако Иванко е предател, идва твърде много за възрожденските нагласи, свикнали да изискват патриотично звучене от старата българска история, ситуация, в която повечето български боляри са предатели на царя си. Самият цар Асен и брат му Петър се проявяват като твърде мекушави характери, неспособни да защитят себе си и владетелското си право. В коментара си на трето действие и нататък Войников си позволява неоснователна ирония към авторовите решения по хода на драматургичното действие и развитието на характерите.

В бележки под линия Славейков влиза в диалог с Войников, като се съгласява с част от критиките му, но смята, че Войников проявява излишна възискателност и придиричност и не се съобразява с „истинната цел на автора и съставянieto на драмата“. Въпреки че споделя в известна степен моменти от критиката на драматурга, Славейков не се отказва от собствената си най-висока оценка за „Иванко“. Той още веднъж повтаря, че „драмата на г. Друмева може да служи за сегашният, а че и за бъдещият наш народен театър, а най-вече до появяването на други по-добри и по-сполучени каквито досега не сме видели.“

Макар и да не се включва в критическия спор за „Иванко“, Друмев намира повод от издаденото през 1874 г. съставено от Войников „Ръководство за словесност“, да изкаже своето мнение за художествеността на художественото творчество и така косвено да обори упреците на своя критик, че толкова похвалената в отзивите на Славейков и Каравелов драма, всъщност била лишена от художествени достойнства. В кн. 9—10 на „Периодическо списание“, без да отрича ползата и необходимостта от науката за словесността, Друмев изказва своята убеденост, че овладяването на правилата на творческо писане само по себе си е недостатъчно да направи от пишещия талантлив писател: „Бездарният писач колко ще и да

писва по правилата, той никогаж няма да напише нещо хубаво, гениялно, но даровития писач, макар и никак да не се раководи от приетите правила, неговото произведение се ще бъде добро.“¹⁰

* * *

По-късните изследователи на творчеството на Васил Друмев продължават да отбелязват уникалността на „Иванко“ сравнена с останалите исторически драми от предосвободенския период. Продължават обаче да си задават и въпросите, които поставят авторите на първия същински критически дебат, състоял се около първото издание на „Иванку, убиецът на Асеня I“.

Повод за нова вълна от изследвания върху живота и творчеството на автора на „Иванко“ и „Нешастна фамилия“ стават честванията на 25 години от кончината му. През 1926 г. Илия С. Бобчев издава биографично-коментарната книга „Васил Друмев — Климент Търновски“.¹¹ В нея отбелязва, че през Възраждането влиянието на драмата „Иванко“ измества алегорично тълкуваната „Многострадална Геновева“ и Войниковите драми от българската сцена. От дистанцията на няколко десетилетия Бобчев потвърждава оценката за Друмевата пиеса като най-значимия драматургичен факт през Възраждането.

На следващата година под редакцията на М. Арнаудов излиза сборник с изследвания, спомени и документи, където в две от студиите предмет на анализ е драмата „Иванко“.¹² Г. С. Пашев оценява „Иванко“ като плод на зрялото творчество на Васил Друмев. Смята, че основната идея на драмата е „нравствената необходимост всяко едно престъпление да получи своето възмездие“¹³ и че тази идея е занимавала автора още в повестта „Нешастна фамилия“, но по-задълбочено тълкувание проблемът получава в „Иванко“. Статиите на Г. С. Пашев и на Ю. Трифонов са най-близо до позитивисткото научно изследване. Те не се занимават с проблемен анализ на произведението и по-точно, сякаш нарочно избягват да коментират въпроси, които самият автор оставя с възможности за нееднозначни отговори.

Боян Пенев в своите Лекции по история на българската литература акцентира отново върху проблемността, достойнствата и недостатъците на драмата „Иванко“. Той също смята, че произведението не е лишено от художествени качества и по този признак го противопоставя на Войниковите драми: „Трябва да признаем, че на Друмева не са чужди патриоти-

¹⁰ Българска възрожденска критика., с. 371.

¹¹ Бобчев, И. С. Васил Друмев — Климент Търновски. С., 1926.

¹² Г. С. Пашев. Нравствени идеи и принципи в художествените произведения на В. Друмев, и Ю. Трифонов. Историческата страна на драмата „Иванко“. — В: Климент Търновски. Васил Друмев. Под ред. на проф. М. Арнаудов. С., 1927.

¹³ Пак там, с. 160.

ческите съображения на Войникова. ...но не можем да отречем, че едно от главните съображения на Друмева е било да напише не толкова една патриотическа, колкото една художествена драма.¹⁴ По-нататък уточнява, че значението на драмата вече е историко-литературно, а не художествено, но признава особеното място на „Иванко“ в развитието на българската драма. Боян Пенев потвърждава една от основните забележки на Войников, че драмата не е „издържана откъм единство на действието“. Тази бележка обаче отнася както към историческите пиеси на самия Войников, така и към драмите на Вазов. Композиционното несъвършенство на „Иванко“ води до там, че „драмата е без средоточие — не виждаме в нея нито един главен епизод, нито пък едно главно, централно лице“. Б. Пенев характеризира Иванко като „твърде неопределен образ“ и смята, че въпреки явното старание на Друмев, героят му остава „незавършен като образ“. Конфликтът между властолбие и съвест довеждат до душевната драма на героя, която според автора, не е достатъчно мотивирана в хода на действието. Голяма част от подробния анализ на Б. Пенев се занимава с намерението на Друмев за психологическо изграждане на образа и с коментар на причините, които разминават това намерение от резултата. Като строг критик, Б. Пенев има твърде високи и нереалистични изисквания към „Иванко“, несъобразени с етапа на литературно развитие през Възраждането. Въпреки високото ниво, от което оценява произведението, забележките му засягат реални несъвършенства на драмата. Друг е въпросът, че подобно на Войниковата статия в „Читалище“, Б. Пенев си поставя като анализаторска задача да потърси недостатъците и акцентът е поставен върху тях, а постиженията на драматурга някак остават неинтересни за литературния историк.

В своята „История на българската драма“¹⁵ Цв. Минков не добавя нещо принципно различно от казаното от Б. Пенев по отношение на „Иванко“. Потвърждава мнението, че Друмев има особено място в нашата литература като „създател на първата самобитна българска повест и автор на първата хубава и талантливо написана българска драма.“¹⁶ Двете големи части, на които изследователите делят „Иванко“ — до и след убийството на Асен, Минков определя съответно като „драма на властолубието“ и „драма на съвестта“. В по-късното си и по-подробно разглеждане на произведението¹⁷ той уточнява, че драмата на съвестта в случая е по-прецизно да бъде наречена „драма на патриотизма“: „Действието в драмата „Иванко“ възниква като последица от сблъскването между властолубието и родолубието.“ Цветан Минков внася допълнителен детайл в дотогавашната характеристика на главния герой, находчиво наричайки го „герой на слабостта“.

¹⁴ Пенев, Б. История на новата българска литература. Т. 4. С., 1978, с. 77.

¹⁵ Минков, Цв. История на българската драма. С., 1936.

¹⁶ Пак там, с. 33.

¹⁷ Минков, Цв. „Нешастна фамилия“ и „Иванко“. С., 1940.

„Иванку, убиецът на Асеня I“ продължава и по-късно да поставя въпроси, с които затруднява своите изследователи. Двете обемни истории на българския театър, на П. Пенев¹⁸ и на Ст. Каракостов¹⁹ се опитват да намерят различни от дотогавашните гледни точки за тълкуване на „Иванко“. Интерес за авторите представлява народа, който те разглеждат като действащо лице. Дори Каракостов твърди, че главен герой в драмата е народът и всичко, което се случва на основните персонажи в „Иванко“ зависи от подкрепата или отпора на народа. Определя произведението като „народна трагедия“.²⁰ Според П. Пенев пък в драмата няма централен герой и въпреки че заглавието насочва към Иванко, в развоя на действието това място заема Исак.

М. Чемоданова²¹ също подкрепя тезата за липсващия главен герой и за особеното място и значение на народната съдба в драмата „Иванко“. Акцентът върху съдбата на народа според нея става причина да се изгуби личната драма на Иванко в пиесата. Липсата на персонаж около, когото да се групира действието, води до децентрализация на образната система. Чемоданова прави аналогия с „Борис Годунов“ на Пушкин, където също няма централен герой, но има развитие на определена историческа ситуация, около която се групират всички действащи лица. Тя определя Пушкиновата пиеса като „политическа трагедия“ и вероятно счита за допустимо това жанрово определение и за драмата „Иванко“.

М. Величков оспорва както уместността на сравнението с Пушкиновата пиеса, така и твърдението на Пенев-Каракостов, че народът е главно действащо лице в драмата „Иванко“. Според трактовката на Величков народът в разглежданото произведение има една „забележителна особеност ...като конфликтующа страна, която балансира действието и контрадействието. Народът не присъства, но страхът от него мотивира цялото поведение на Исак и съзаклятниците... Народът (едновременно със страстта към дъщерята на Исак) мотивира поведението на Иванко.“²²

В книгата си „Българската историческа драматургия през Възраждането“²³ М. Брадиствова предлага различен подход. Тя разглежда основните действащи лица като антиподни контрастни двойки и изтъква, че това е начин да бъде усилена динамиката на основното действие. Авторката окрупнява

¹⁸ Пенев, П. История на българския драматически театър. С., 1975.

¹⁹ Каракостов, Ст. Българският възрожденски театър на освободителната борба. С., 1973.

²⁰ Каракостов, Ст. За художествения метод на В. Друмев в историческата драма „Иванко, убиецът на Асеня I“. — Театър, № 9, 1966.

²¹ Чемоданова, М. Творчество Васила Друмева и становление болгарской национальной литературы. М., 1986.

²² Величков, М. Тетрадки по драматургия. — В: Нова христоматия. С., 1991, 16—24.

²³ Брадиствова-Добрева, М. Българската историческа драматургия през Възраждането. С., 1975.

проблема, който изгражда основната колизия в текста, поставяйки акцент на взаимоотношенията личност — общество вместо на борбата между властолюбието и съвестта.

Разделянето на главните герои на антиподни двойки помага да бъде обяснена техниката на драмата, но съпоставянето и по-късно противопоставянето на образите на Милко и Иванко разглежда само от една страна проблемното присъствие на героя в драмата. Милковото предателство има ясно очертаните граници на личното отмъщение, отвъд които той не прекрочва и дори се опълчва срещу своя съюзник, когато вижда в негово лице заплаха за България. В светлината на това противопоставяне Иванко е предател на отечеството си, изменник на народа си. Но той е предател и на любовта на Мария, предател на доверието и приятелството на царя си, в крайна сметка — предател на самия себе си. Защото допуска да унищожи героичния и почти иконичен образ на непобедим военачалник заради смелостта си и себеотрицанието в битките, които собствените му качества изграждат. Въпреки явното предателство на главния герой, авторът не го заклеймява и обвинява. Всъщност Друмевото нееднозначно отношение към Иванко, което проличава в текста на драмата, затруднява и обърква значително повече възприемането на образа, отколкото различните лица, с които ни се показва героят. От герой до предател — развитието на образа се движи по своя логика непотвърдена нито от конкретния добре познат исторически сюжет, нито от аналогичен драматургичен персонаж. Търсейки ситуираността на Иванко в драмата, Хр. Манолакев го поставя между полярните „образи-идеи“, с които се характеризират останалите герои, т. е. не вижда мястото му сред никоя група или идея. Изтъква уникалността на образа за възрожденската драматургия. Останалите герои са заменими, те имат своите подобия в други исторически драми. Примерите, които привежда Манолакев са с Исак, който повтаря идеологията и драматургичната функция на Георги Сурсувул и с отец Иван, в чийто образ може да бъде припознат Боян. И двата примера са от Войниковата „Райна княгиня“, но биха могли да се намерят подобни персонажи и от други исторически драми. Образът на Иванко обаче е единствен. Той е „незаменим като персонаж. И е неповторим — няма аналог във възрожденската драматургия. Оттук и разночетенията, оспоримостта в интерпретирането му от Възраждането до наши дни.“²⁴

В последната „История на българския театър“ В. Стефанов²⁵ представя драмата на Друмев като метафора. Според него „Иванко“ е „своеобразно резюме на изпитанията и победите на българския дух.“ Авторът смята, че: „В замисъла на „Иванко“ доминира остра антивизантийска, което ще рече антифанариотска тенденциозност“ и че в контекста на борбата за църковна независимост са особено нужни „исторически примери за византийската българофобия и побеждаващото българско родолюбие.“

²⁴ Манолакев, Хр. За (не)разбирането на „Иванку, убиецът на Асеня I“. — В: Васил Друмев. Юбилеен сборник. Шумен, 1992, 67—72.

²⁵ Стефанов, В. История на българския театър. Т. 1. С., 1997.

В. Стефанов тълкува въпроса за главния герой в драмата, признавайки водещата по отношение на действието функция на Исак и отец Иван, но все пак смята, че Иванко е „главен“, защото той е „лицето, което проблематизира разказа за заграбването на престола. ...Деянието му е интересно не само за себе си, а в конкретната връзка с неговия обект. В тази връзка е скрит проблемът. А той за Друмев е, че най-добрият български военачалник посяга на най-добрия български цар, с което не постига друго, освен да тласне България към пропаст. Защо двама най-добри българци, вместо да донесат на народа си онова добро, на което са способни, стигат до противопоставяне с фатални последици? Иванко не само отнема човешки живот — той убива най-добрия цар, освободителя на отечеството, символа на възходяща България. ...Бремето на проблема лежи върху плещите на Иванко. От гледна точка на замисъла това вече го прави главен герой. ...Драмата проблематизира отговорността на отделната личност пред историята.“²⁶

Предложено в „История на българския театър“ тълкуване на „Иванко“ е съобразено с начина, по който историята функционира през Възраждането — не като праволинеен разказ на исторически факти, а като исторически наративи, които съдържат елементи на разказа, внушаващи емоция, поука, съпричастие и изискващи аналогии с настоящето. Миналото присъства като метафоричен образ на сегашното. Именно през тази гледна точка В. Стефанов анализира „Иванко“ и когато драмата бъде изведена извън времето, в което се развива драматургичното действие и убийството на българския цар Асен I се разглежда като фон, върху който се разполага проблема, а не като централен сюжетостроящ проблем, тогава можем да кажем, че пиесата на Друмев престава да бъде историческа пиеса. Тя може да бъде четена като драма на избора. Множеството възможности решават едни проблеми, но изправят човек пред други. Свободата да имаш избор, всъщност означава самоограничението и отговорността да се откажеш от много неща, да се откажеш от различни варианти и да избереш само един. Психологически по-лесно е справянето със ситуация, в която човек е оставен без алтернатива, отколкото избирането на една от няколко примамливи възможности.

Както знаем от собственото признание на Иванко той от дете мечтае да стане цар. На пръв поглед — абсурдна мечта. Но в неговия случай тя дори е в перспектива да се осъществи, ако той се ожени за царската дъщеря. Това е много вероятно, тъй като Мария е влюбена в младия и смел войвода на баща си, а нищо в драмата не подсказва, че царят би се противил на този брак. Героят обаче е поставен пред няколко възможности и трябва да направи поредица от избори, които да го доближат до мечтата му. Оказва се, че любовта му към Исаковата дъщеря, гъркинята Тодорка е силна, колкото и стремежът му към царската корона. Той иска и двете. Не желае да стане цар с Мария и да се откаже от чувствата си към Тодорка. Иванко прави избор да има всичко, към което се стреми. А такъв избор е незрял и неа-

²⁶ Пак там, с. 145—146.

декватен. Подобно поведение обичайно се наказва, въпреки че желанията сами по себе си не са наказуеми. Иванко обаче отива твърде далеч. В името на своите цели той извършва престъпление. Убива българския цар и нарушава едновременно моралния и правовия ред на обществото. Интересна е градацията, в която Друмев постепенно лишава героя от онези характеристики, които са го правили симпатичен.

От разговорите на велможите научаваме, че Иванко е пръв между юнаците, че той е „честта и славата на българското царство.“ Виждаме го обаче в друга светлина, защото първата му поява на сцената е монолог на колебанието и съмнението. С помощта на Исак мечтата му за българския престол се превръща в страст, на която от един момент нататък няма сили да се съпротивлява. Вече взел решението, че ще убие Асен, за да се възкачи на трона, Иванко продължава да е смутен от себе си. Той, макар и косвено, се самоопределя като изменник и предател, когато в края на разговора с Исак остава отново сам и продължава угрижено да разсъждава за измяната и предателството, за това как лесно влизат те в царския двор, докато стреснато не вижда себе си в тази роля. „Иванко е предател? Иванко е изменник?“ (с. 425) — трескаво се пита той, сякаш Иванко — предателят е някакво абстрактно лице, с което героят не иска да се оприличи. Същевременно се успокоява, че ще бъде изменник на царя си, но и защитник на българското царство от неприятелите, желаещи да видят междусобие. Самозаблудата му, че със злото, което извършва ще стори всъщност добро е като договор с дявола, в който най-страшното условие се договаря с надежда никога да не бъде потърсено изпълнението му. За жалост, освен цареубийство, на Иванко му се налага да извърши и национално предателство, допускайки политическа и военна помощ от страна на Византия. Всички заричания в името на българското са останали напразни пред амбицията да осъществи мечтата си за царската корона. Нито тя, нито Тодорка обаче му донасят очакваната радост. Вместо това Иванко е станал „като луд“. Постигнала го е съдбата на Мария. С тази разлика, че неговата „лудост“ не е безпаметна и той не може да избегне кошмара на стореното престъпление: „И никъде не намирам аз покой. Душата ми жаднее за спокойствие, но не го намира никъде... Нищо не може да ме успокои!“ (с. 514) Това са едни от последните думи, които героят изрича в драмата. Много скоро след тях идва ред на развързката, в която Иванко е свален от поддръжниците на Петър, но успява да избяга. Финалът отговаря на историческата истина, но не удовлетворява очакването за справедливо наказание на цареубиеца.

* * *

Възрожденската историография е твърде лаконична за съдбата на Асеновия убиец и не използва името му като център на историческото събитие. Според „Кратка българска история“ на Д. Войников²⁷ главният герой на драмата е представен като „един от българските велможи на име Иванко“, който, подбуден от попадналия в плен гръцки войвода Исак и с помощта

²⁷ Кратка Българска история от Добря П. Войников. Второ издание. Пловдив, Русчук и Солун, 1879.

на група боляри и на царската дъщеря, подготвя цареубийството. Асен обаче научава за съзаклатието, вика Иванко и заповядва да го убият. Иванко успява да го превари и го пробоща с нож. Краткото му царуване е прекратено от войските на Петър, който превзема Търново, а Иванко се спасява с бягство в Цариград. Душановата История разказва сюжета така, както го описва Войников и както е според драмата — в заговора е въвлечена и царската дъщеря.²⁸ Др. Цанков е още по-лаконичен за събитието: „Исаак, Гръцки войвода, който бил роб, подбудил одного от българските войводи на имя Иван да убие Асеня, та да стане той български Крал. Иван сполучил да убие Асеня и с приятелите си останал на Асенево място в Търново.“²⁹ Когато престолът му бил отнет, побягнал в Цариград и там се оженил за жената на Исаак. Тази подробност е единственият съществено различен момент в разказа.

Друга версия за женското присъствие в съдбата на Иванко срещахме в историографското съчинение на Раковски „Няколко речи о Асеню Първому“.³⁰ В него пише, че Асен I царувал девет години и бил убит от „сродника си Йованка според някакви си любовни сплетки що имал Йованко със сестра му, а Асен искал да го казни смъртия, но Йованко го преварил. Подир това убийство Йованко тутакси завладял Търново и искало му се да усвои царский престол, но Петър, брат Асенюв, осуетил негови замисли, стяснил го в Търново, отде той избягнал и наишел спасение при византийцем ведно с брата си Димитра, отде и после не е мирувал“. И в историята на Раковски на Иванко не се отделя особено внимание. Убиецът на Асен не се споменава извън този неголям пасаж.

Всъщност „проблемът“ Иванко става обект на коментари, дискусии, посвещават му се множество страници едва след Друмевата драматургична интерпретация на образа. В пиесата Иванко получава плътност, жизненост, реалност. Друмев го извежда отвъд шаблонната схема на цареубиеца, който няма лице, личен живот и своя драматична съдба, а е само неизключителен факт от средновековната история. С образа на Иванко авторът поставя моралния проблем за отговорността на избора. Той усложнява темата за предателството към народ и отечество, която особено вълнува всяко новосъздаващо се общество. Освен че поставя актуален проблем, Друмев си позволява лукса да не му даде еднозначно решение. Във финала на драмата предателят нито стига до катарзис, след който да се върне отново към образа на идеалния герой (както се случва с Милко например), нито получава адекватно на предателството му наказание. Оптимистичният изход за България е потвърден от думите на Исаак: „Ех, Българийо! Вижда се, тебе Бог те пази!“ (с. 524), но въпреки това случаят „Иванко“ остава неразрешен.

²⁸ Кратка Българска история по питание и отговор за първоначалните училища от Д. Т. Душанова. Къзънлък, 1870.

²⁹ Кратка Българска история от Драган Цанков. II изд., 1866., с. 73.

³⁰ Няколко речи о Асеню Първому, великому царю българскому и сину му Асеню Второму от Г. С. Раковского. Белград, 1860. Текстът е ползван от: **Георги Стойков Раковски**. Съчинения. Т. 3. С., 1984, с. 22.

Образът на Друмевия герой има своите художествени тълкувания и в следосвобожденската литература. Под друго име и в различно време той се появява в историческата пиеса на Ив. Вазов „Борислав“. С нея се открива сезонът 1909 — 1910 г. на Народния театър. Въпреки критиките за наивитет, старомодност и незначителни художествени достойнства, театралните представления по „Борислав“ привличат много публика. Сюжетът не се основава на автентично историческо събитие. Главният герой също е измислен от автора. В духа на възрожденската традиция драмата проблематизира отношенията личност — общество и въпроса за владетелския дълг, който изисква пренебрегване на личните интереси и чувства. За историческа основа на драмата служи ситуация, която Вазов определя като „поразително сходна“ на случилото се преди 47 години пак в Търново — след битката при Клокотница е пленен епирският владетел кир Тодор, който по подобие на Исак стои в основата на заговора срещу царя. Иван Асен е заплашен от заговор, целящ да отнеме живота и престола му. Успоредно се развива втората сюжетна линия на любовната интрига между Борислав — велик войвода при Иван Асен, „красив и юначен“ 30-годишен млад мъж, с „буен и поривист“ характер, и Тамара — царска дъщеря, която в името на любовта е готова да не изпълни бащината воля и уговоря със своя любим бягството си преди годежа с неаполитанския крал. В бележките към драмата, след като дава кратки обяснения за историческите личности — герои в произведението, Вазов пояснява и някои от важните действащи лица, които нямат конкретен прототип в историята:

Главният герой Борислав изобразяваме тип на храбър и неустрашим български пълководец, с горещ темперамент, с безмерна страстност, честолюбие и изменчив характер, каквито често се срещат в историята на Търновското царство.³¹

Реалният прототип на Борислав е художественият образ на Иванко. В текста на пиесата неколkokратно срещаме директни препратки към произведението на Друмев:

Кир Тодор: Каква съдба! Преди половина век имаше в Търново един друг Асен и един друг пленник грък, Исак Комнен. Този пленник чрез хитрост видя в краката си главата на оня Асен. Сегашният пленник Тодор Комнен няма да засрами рода си. Той ще тъпче главата пък на този Асен. (с. 97)

Предположение, че Борислав ще се присъедини към заговорниците: „Страстта е страшна сила, била тя за жена, за злато или за корона. Борислав предан? Иванко не беше ли най-предан на Асеня? Уби го!“ (с. 115)

Към Борислав: „Едно време Иванко убиваше Асеня първи, но за един трон, не за една женска пола. Но Иванко беше умен мъж, не търчеше подир фантазиите.“ Борислав отговаря: „Аз не съм Иванко.“ (с. 147)

И наистина Вазовият герой в последното действие на пиесата опровергава лошата си слава на предател. След като бягството на двамата влюбени е осуетено и вестта за милостта на царя не достига до окования Борислав, той все пак успява да се измъкне от затвора и да постъпи на служба при византийския император. Там живее с мисълта за мъст и в очакване на война с България, за да може в битка да отнеме живота на Асен.

В крайна сметка, благодарение на Борислав, заговорът срещу Иван Асен не успява. Героят е враг на Асен, на онзи, който е забранил любовта му с Тамара, но в ситуация на избор преодолява личната си обида и се оказва верен на царя. С верността към царската институция, синоним на отечеството, Борислав изкупва греха на изменничеството.

С този герой Вазов предлага реабилитираща редакция на типа „Иванко“.

* * *

Няколко десетилетия по-късно Цв. Минков, един от изследователите на Друмевото творчество, предлага своя художествена версия на Иванко, която разказва за съдбата му след предателството и бягството от България. Авторът пише прозаично съчинение, което озаглавява „Гибелта на цареубицеца“³². Повестта излиза под № 239 в художествена библиотека „Древна България“. Сведения за историческите събития от това време Цв. Минков черпи от излезлия наскоро трети том на „История на българската държава през Средните векове“ от В. Златарски³³. Авторът на Историята цитира хрониките на Н. Акоминат и Г. Акрополит, които представят цареубийството като случайност, предизвикана от гнева на Асен заради „тайно сношение“ на Иванко със сестрата на неговата жена. Според Златарски Иванко се е поддал на предложенията на недоволните от силовата политика на Асен кумански боляри да узурпира властта в своя полза и чрез него куманите да управляват в своя полза:

„От своя страна Иванко, за да може да изпълни предназначения план и с успех да достигне целта, се постарал да придобие на своя страна предани и верни лица в самия дворец, които биха му оказали нужното съдействие в решителния момент. За такава той избрал сестрата на царицата, на която той ще да е обещал да я вземе за жена и да я направи царица. ...След завръщането си от втория поход в Македония цар Асен I, очевидно, е дочул за съществуването на заговора и в гнева си решил веднага да унищожи главата и душата на заговорниците — Иванка, но сам паднал жертва. Иванко, според съвета на заговорниците, пръв нападнал и убил Асеня I.“³⁴

³¹ **Иван Вазов.** Събрани съчинения. Т. 17. С., 1957., с. 175.

³² **Минков, Цв.** Гибелта на цареубицеца. С., 1941.

³³ **Златарски, В.** История на българската държава през Средните векове. Т. 3. С., 1940.

³⁴ Пак там, с. 110.

След идването на Петър в Търново Иванко успява да се спаси и намира покровителство при Алексей III. Императорът му оказва почести, дарява го с богатство и решава да го сроди със своя род като го ожени за внучката си Теодора, дъщеря на покойния вече Исак. Теодора обаче била едва четиригодишна и Иванко предпочитал да му дадат за жена майка ѝ — вдовица на Исак и една от дъщерите на императора. Желанието му остава неизпълнено. Все пак като императорски зет е назначен за главнокомандващ на определението против България войски и управител на пловдивската област.

Повестта на Цв. Минков започва след като всичко това се е случило и на българския престол царува Калоян. Иванко е предложил съюзничество то си на Калоян и връщането му към българите вече е известно на византийците, които се опитват с преговори и с хитрост да го привлекат отново на своя страна. Но Иванко отговаря на пратениците: „Аз съм българин и ще умра като българин!“ За кратко време той отцепва Пловдивска област и по определението на императора и неговите приближени, става най-опасният бунтовник в империята. Оказва се, че ромеите нямат друго оръжие, с което да противостоят на силата, смелостта и устрема на Иванко, освен коварството. С помощта на клетвопрестъпление успяват да привлекат българина в своя стан, където го залавят и няколко дена по-късно го убиват.

Този окончателен финал на историята на Иванко добавя към измяната и страданието на героя и липсващия трети елемент — на изкуплението. У него надделява българското самосъзнание и той става лоялен към своя цар. Разбира се, предателството му е така голямо и непоправимо, а образът, който създава Друмев — достатъчно провокативен и запомнящ се, за да могат други текстове да заличат негативната емблематичност на името Иванко.

Странното е, че ако направим опит да открием някаква символност в образа на Друмевия герой, тя не товари с негативи обобщения образ на българското, а по-скоро предупреждава за заплахата от близостта с всичко византийско/гръцко.